Σχολές γονέων, οικογενειακή συνοχή και οικογενειακή προσαρμοστικότητα

Βασιλική Κιτσάκη
Δασκάλα, μεταπτυχιακές σπουδές στη Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό, Υποψήφια διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών

1. Εισαγωγή

1.1. Θεωρητική προσέγγιση των εννοιών *οικογενειακή συνοχή* και *οικογενειακή προσαρμοστικότητα*

Θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας προπιλοτικής έρευνας αποτέλεσε η ερευνητική και θεωρητική τοποθέτηση των *Olson, Partner* και *Lavee* (1985), οι οποίοι προσπάθησαν να εντοπίσουν τους αιτιώδεις παράγοντες που ενέχονται στην εύρυθμη ή μη λειτουργία του οικογενειακού πλαισίου και κατέληξαν στην εύρεση δύο κυρίαρχων παραγόντων: της *οικογενειακής συνοχής* και της *οικογενειακής προσαρμοστικότητας*.

Κατέδειξαν με την κατασκευή και τη χορήγηση του ερωτηματολογίου *Faces III* στην αλληλεπίδραση των δύο παραγόντων, που αναλογικά οδηγεί στην ομαλή ή παθολογική λειτουργία των οικογενειών (Olson, Partner & Lavee, 1985).

Η *οικογενειακή συνοχή* καταδεικνύει την τάση για οικογενειακή και συναισθηματική συνύπαρξη ή απομάκρυνση, και αναλογικά με το βαθμό τήρησής της οι οικογένειες χαρακτηρίζονται ως ελεύθερες, χωρισμένες, συνδεδεμένες και συγκεχυμένες (Olson, 1985).

Η *οικογενειακή προσαρμοστικότητα* καταμετρά την ευελιξία του οικογενειακού πλαισίου να αναπλαισιώνει τη λειτουργία του καθώς και τις υφιστάμενες σχέσεις και τους ρόλους των μελών του, ιδιαίτερα όταν η αλλαγή αυτή προέρχεται από αιτίες αγχογόνες και αναγκαστικές, που δεν επελέγησαν από το ίδιο το οικογενειακό πλαίσιο κατά δική του επιθυμία και βούληση (Maynard & Olson, 1987).

Κατά τη διαδικασία της προσαρμοστικότητας της οικογένειας σε νέα δεδομένα, τα οικογενειακά σχήματα αποδεικνύονται δομημένα, χειριστικά, ευέλικτα και χαοτικά.

Η ύπαρξη ή μη παθογένειας στο οικογενειακό περιβάλλον και ειδικότερα η ανάπτυξη της δέουσας οικογενειακής συνοχής και οικογενειακής προσαρμοστικότητας, όπως καταδεικνύεται ερευνητικά, ευθύνεται για πλήθος αποκλι-

νουσών συμπεριφορών των παιδιών όπως και για πολλές διαταραχές στη συμπεριφορά και στο συναίσθημά τους (Cashwell & Vacc, 1996· Clark & Shields, 1997· Conger & Conger, 1991).

1.2. Στόχοι και υποθέσεις της έρευνας

Η παρούσα μελέτη βασίστηκε σε εμπειρική έρευνα (πιλοτική), η οποία έλαβε χώρα τον Ιανουάριο και το Φεβρουάριο του 2006, σε δείγμα 90 οικογενειών που επιλέχθηκε με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας από οικογένειες που είχαν παρακολουθήσει εκπαιδευτικά προγράμματα Σχολών Γονέων. Χορηγήθηκαν τα εξής ερωτηματολόγια: α) ερωτηματολόγιο FACES, το οποίο διερευνά την ενδοοικογενειακή συνοχή και τις σχέσεις που αναπτύσσουν τα μέλη μιας οικογένειας με βάση μια πενταβάθμια κλίμακα likert, και β) αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο ατομικών και δημογραφικών στοιχείων.

Στόχοι της ερευνητικής μελέτης, η οποία βασίστηκε σε εμπειρική έρευνα (επισκόπηση με ερωτηματολόγιο), ήταν: α) να ανιχνεύσει, να εντοπίσει και να καταγράψει το βαθμό οικογενειακής συνοχής και προσαρμοστικότητας των οικογενειών του ερευνητικού δείγματος και β) να ελέγξει τους ατομικούς και δημογραφικούς παράγοντες που σχετίζονται με το βαθμό συνοχής και προσαρμογής και το οικογενειακό προφίλ του δείγματος.

Ακολούθησε στατιστική ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων.

Ειδικότερα, τα διερευνητικά ερωτήματα διαμορφώθηκαν ως ακολούθως:

Υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των διάφορων χαρακτηριστικών του δείγματος που αναφέρονται σε ατομικές-δημογραφικές μεταβλητές (φύλο, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο, οικογενειακή κατάσταση, επάγγελμα, επαγγελματική εμπειρία) και του βαθμού οικογενειακής συνοχής και προσαρμοστικότητας που αναπτύσσει;

1.3. Μέθοδος

Μέσα συλλογής δεδομένων

Για την εκτέλεση της έρευνας χορηγήθηκε ερωτηματολόγιο το οποίο περιλάμβανε:

α) **ερωτηματολόγιο με ατομικά και δημογραφικά στοιχεία,** τα οποία εξετάζονται με ερωτήσεις κλειστού τύπου. Οι ερωτήσεις αυτές εξετάζουν οκτώ ανεξάρτητες μεταβλητές και ειδικότερα: το φύλο, την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, την οικογενειακή κατάσταση, το επάγγελμα/επαγγελματική εμπειρία και, ειδικότερα, συνολικά χρόνια εργασίας, χρόνια εργασίας στη συγκεκριμένη υπηρεσία και χρόνια εργασίας στη συγκεκριμένη θέση.

β) **ερωτηματολόγιο FACES**. Το ερωτηματολόγιο αυτό κατασκευάστηκε το 1985 από τους D.H. Olson και Y. Lavee το 1985, και κλήθηκε να μετρήσει την οικογενειακή προσαρμογή και την οικογενειακή συνοχή εντάσσοντας τις οικογένειες σε έναν από τους 16 οικογενειακούς τύπους και εντοπίζοντας τρεις (ισορροπημένη, μέσης κατάστασης και ακραία οικογένεια) ή περισσότερους γενικούς τύπους οικογενειακών καταστάσεων. Μπορεί να

χρησιμοποιηθεί σε όλους τους τύπους των οικογενειακών πλαισίων διά βίου, όπως και σε άτεκνες οικογένειες ή οικογένειες συνταξιούχων.

Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γίνεται με βάση την υποκειμενική εκτίμηση και απόδοση από τους συμμετέχοντες των οικογενειακών σχέσεων. Οι κρίσεις αυτές συχνά δεν αποδίδουν την πραγματική διάσταση των τεκταινόμενων, ιδιαίτερα όταν μεσολαβούν μεγάλα χρονικά διαστήματα, αλλά αυτό ελάχιστα ενδιαφέρει, αφού ο άξονας του ενδιαφέροντος κινείται γύρω από την αντίληψη του δείγματος για την όλη κατάσταση (Babor, Brown & Del Boca, 1990· Jacob,1987).

Ο πολιτισμικός παράγοντας αποδείχτηκε ότι ενέχεται ισχυρότερα από πολλούς άλλους για τη διαμόρφωση της οικογενειακής συνοχής και της οικογενειακής προσαρμοστικότητας μιας οικογένειας (Hasui, 2004).

1.4. Δείγμα

Ως προς τα ατομικά και δημογραφικά στοιχεία του δείγματος προέκυψαν τα ακόλουθα:

Ως προς το φύλο:

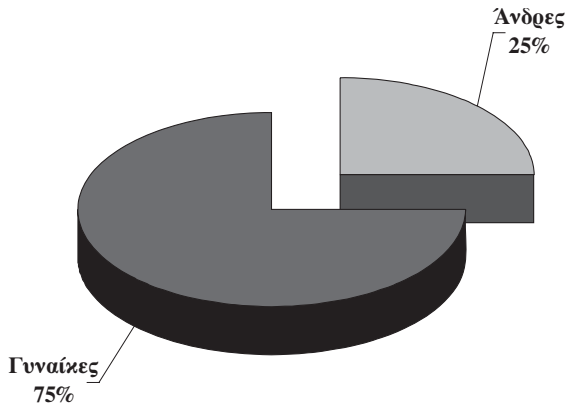

Ως προς την ηλικιακή κατανομή:

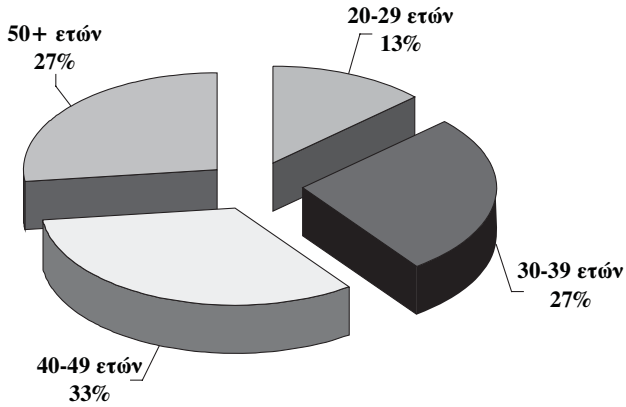

Ως προς το μορφωτικό επίπεδο:

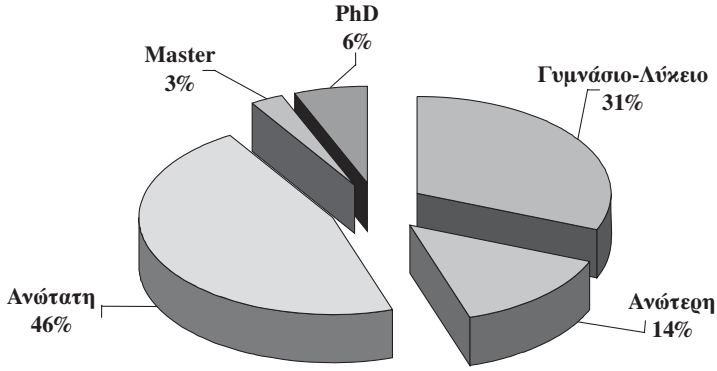

Ως προς το μορφωτικό επίπεδο ανά φύλο:

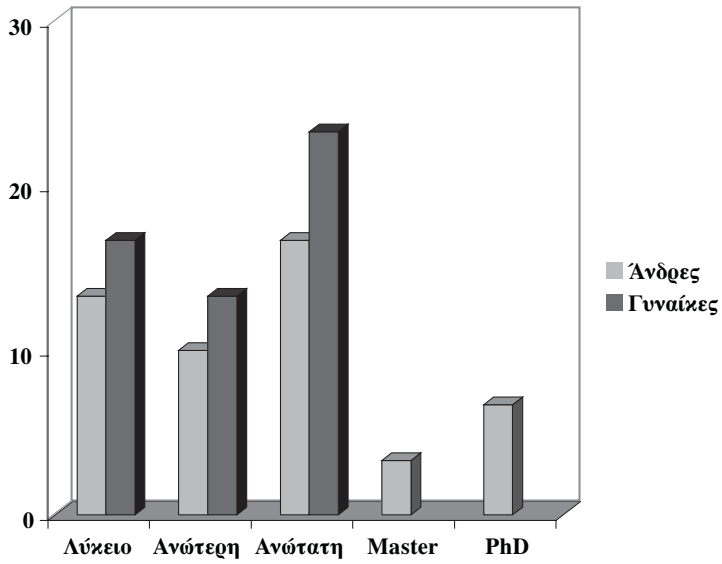

Ως προς την οικογενειακή κατάσταση:

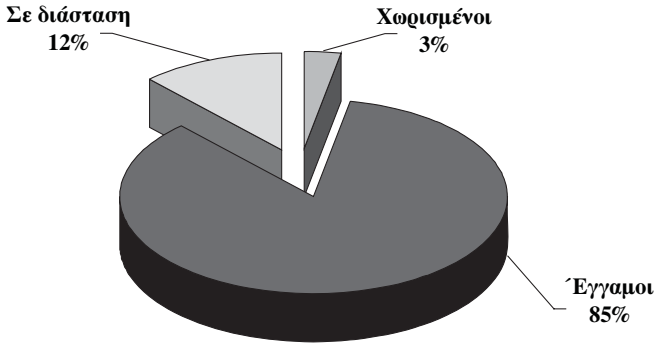

Ως προς την επαγγελματική κατάσταση:

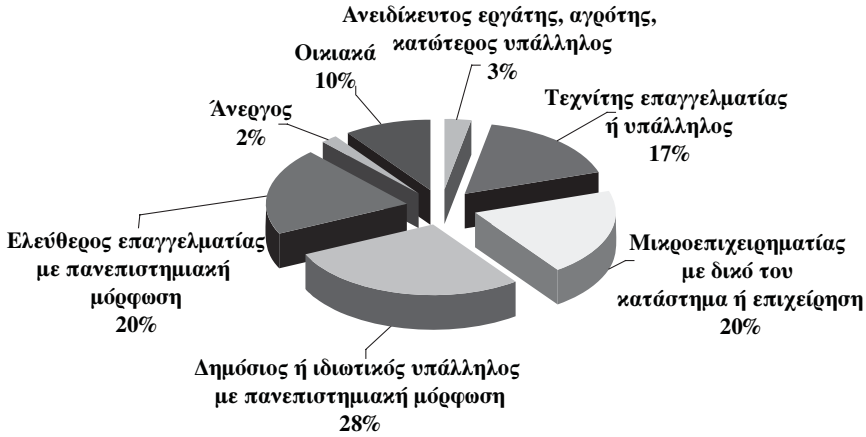

Ευρήματα

Β.2. Σύγκριση μέσων όρων των παραγόντων του ερωτηματολογίου FACES ως προς το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα του γονέα και την οικογενειακή κατάσταση

Η σύγκριση των μέσων όρων στους παράγοντες του Ερωτηματολογίου FACES – Συνοχή Οικογένειας και Προσαρμοστικότητα (εξαρτημένη μεταβλητή) με μια σειρά ανεξάρτητων μεταβλητών κατέδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές στις ακόλουθες μεταβλητές:

Διαφορές προέκυψαν μόνο στον παράγοντα της *προσαρμοστικότητας* σε σχέση με τη μεταβλητή του *φύλου* (βλ. Πίν. 2.1, Γράφ. 2.1.1). Αναλυτικά, οι *γυναίκες* εμφανίζουν υψηλότερο μέσο όρο (M=45,33, N=75) στο συγκεκριμένο παράγοντα σε σχέση με τους άνδρες (M=40,59, N=12) και η διαφορά αυτή κρίθηκε στατιστικώς σημαντική σε επίπεδο σημαντικότητας $p<0.05$ (βλ. Πίν. 2.2).

Η εξέταση της σχέσης μορφωτικού επιπέδου γονέα και των παραγόντων του FACES κατέδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές. Αναλυτικά, *μεγαλύτερο μέσο όρο* στον παράγοντα της *προσαρμοστικότητας* εμφάνισαν οι γονείς με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο, *πτυχιούχοι Ανώτατης Εκπαίδευσης* (M=40,15 N=40) καθώς και *κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών* (Μ.Ο.=42, N=3) σε σχέση με τους γονείς που είναι απόφοιτοι Γυμνασίου-Λυκείου και Ανώτερης Σχολής (Μ.Ο.=35,83 N=27 και Μ.Ο.=36,50 N=12 αντίστοιχα) (βλ. Πίν. 2.3). Οι διαφορές που προέκυψαν κρίθηκαν στατιστικώς σημαντικές σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5% (βλ. Πίν. 2.4).

Δεν προέκυψαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στον παράγοντα της οι-

κογενειακής συνοχής (βλ. Πίν. 2.4).

Η εξέταση της σχέσης μεταξύ του *επαγγέλματος του γονέα* και των παραγόντων του FACES κατέδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές στις ακόλουθες κατηγορίες επαγγελμάτων: *Υψηλότερο μέσο όρο στον παράγοντα της οικογενειακής συνοχής* εμφανίζουν οι *γονείς που είναι εκπαιδευτικοί* (Μ.Ο.=24,60) καθώς επίσης και οι *νοικοκυρές* (Μ.Ο.=24,40) (βλ. Πίν. 2.5). Επίσης, στον παράγοντα της οικογενειακής προσαρμοστικότητας υψηλότερο μέσο όρο εμφανίζουν οι γονείς *με υψηλή μόρφωση, εξειδίκευση καθώς και οι εκπαιδευτικοί (Μ.Ο.=42,00 και Μ.Ο.=41,40).* Οι διαφορές που προέκυψαν κρίθηκαν στατιστικώς σημαντικές σε επίπεδο σημαντικότητας μικρότερο του 5% (βλ. Πίν. 2.6).

Επίσης, ως προς τη μεταβλητή της ηλικίας, *τα άτομα ηλικίας 30-39* ετών *εμφανίζουν χαμηλότερο βαθμό στον παράγοντα της οικογενειακής συνοχής* (Μ.Ο.=20,52) σε σχέση με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες (βλ. Πίν. 2.7). Οι διαφορές που προέκυψαν κρίθηκαν στατιστικώς σημαντικές σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $p<0,05$ (βλ. Πίν. 2.7). Δεν προέκυψαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στον παράγοντα της προσαρμογής με βάση την ηλικία (βλ. Πίν. 2.8).

2. Ευρήματα - Συζήτηση

Η έρευνα αποσκοπούσε στη διερεύνηση των μεταβλητών της οικογενειακής συνοχής και της οικογενειακής προσαρμοστικότητας στους γονείς των οικογενειών του ερευνητικού δείγματος και, κατά συνέπεια, η συλλογή και η επεξεργασία των στοιχείων εξελίχθηκαν γύρω από συγκεκριμένους άξονες, που υπαγορεύτηκαν από το θεωρητικό πλαίσιο της ερευνητικής διαδικασίας. Η ανάλυση των ευρημάτων έγινε σε διερευνητική ματουραλιστική βάση.

Από την ερευνητική δραστηριότητα και τα ευρήματα που την ακολούθησαν καταδείχθηκαν, αναλυτικότερα, τα ακόλουθα.

Ως προς την οικογενειακή προσαρμοστικότητα και το φύλο:

Διαφορές προέκυψαν ανάμεσα μόνο στον παράγοντα της *προσαρμοστικότητας* ως προς τη μεταβλητή του *φύλου*. Αναλυτικά, οι *γυναίκες* εμφανίζουν υ-

Πίν. 2.1. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στους παράγοντες του Ερωτηματολογίου Faces ως προς το φύλο

	ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ					
ΦΥΛΟ	**Συνοχή οικογένειας**			**Προσαρμοστικότητα**		
	Μ.Ο.	Ν	Τ.Α.	Μ.Ο.	Ν	Τ.Α.
Άνδρες	28,40	14	2,71	40,59	12	12,10
Γυναίκες	27,20	75	3,98	**47,33**	75	6,32
ΣΥΝΟΛΟ	27,33	89	3,86	41,24	87	7,47

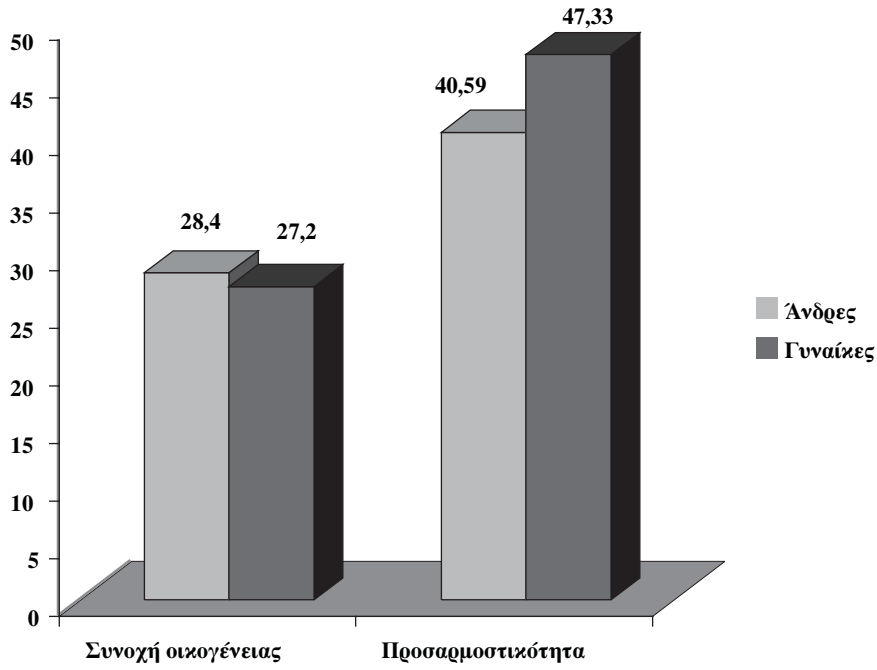

Γράφ. 2.1.1. Μέσοι όροι στους παράγοντες του Ερωτηματολογίου FACES ως προς το φύλο.

Πίν. 2.2. F-τιμές και στατιστική σημαντικότητα ως προς τη μεταβλητή του φύλου

	SS	df	MS	F	Σημαντικότητα
συνοχή x φύλο	12,72	1	12,72	,581	,359
προσαρμοστικότητα x φύλο	233,07	1	233,07	4,33	**,040**

ψηλότερο μέσο όρο (M=45,33 N=75) στο συγκεκριμένο παράγοντα σε σχέση με τους άνδρες (M=40,59 N=12) .

Τα ερευνητικά αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι διατηρείται ο ενισχυμένος παραδοσιακά ρόλος του γυναικείου πληθυσμού ως προς την ενότητα και την ενδυνάμωση του οικογενειακού ιστού (Weigel et al., 1995).

Ως προς την οικογενειακή συνοχή, την οικογενειακή προσαρμοστικότητα και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων:

Η εξέταση της σχέσης μορφωτικού επιπέδου γονέα και των παραγόντων του FACES κατέδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές. Αναλυτικά, *μεγαλύτερο μέσο όρο* στον παράγοντα της *προσαρμοστικότητας* εμφάνισαν οι γονείς με υ-

Πίν. 2.3. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στους παράγοντες του Ερωτηματολογίου FACES ως προς το μορφωτικό επίπεδο.

	Οικογενειακή συνοχή			**Προσαρμοστικότητα**		
Μορφωτικό επίπεδο	Μ.Ο.	Ν	Τ.Α.	Μ.Ο.	Ν	Τ.Α.
Απόφοιτος Γυμνασίου-Λυκείου	28,33	27	4,62	35,83	27	4,57
Πτυχιούχος Ανώτερης Σχολής	26,00	12	,000	36,50	12	3,53
Πτυχιούχος Ανώτατης Σχολής	25,82	40	4,44	**40,15**	40	11,59
Μεταπτυχιακό	27,85	3	3,38	**42,00**	3	5,15
Διδακτορικό	29,80	5	2,38	**41,40**	5	2,70
ΣΥΝΟΛΟ	27,34	87	3,88	40,77	87	7,50

Πίν. 2.4. F-τιμές και στατιστική σημαντικότητα ως προς τη μεταβλητή του μορφωτικού επιπέδου.

	SS	**df**	**MS**	**F**	**Σημαντικότητα**
οικογενειακή συνοχή x μορφωτικό είπεδο	124,075	4	31,019	2,16	,448
προσαρμοστικότητα x μορφωτικό επίπεδο	51,44	4	12,861	,220	**,046**

ψηλότερο μορφωτικό επίπεδο, *πτυχιούχοι Ανώτατης Εκπαίδευσης* (Μ.Ο.=40,15 Ν=40) καθώς και *οι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών* (Μ.Ο.=42 Ν=3) σε σχέση με τους γονείς που είναι απόφοιτοι Γυμνασίου-Λυκείου και Ανώτερης Σχολής (Μ.Ο.=35,83 Ν=27, και Μ.Ο.=36,50 Ν=12 αντίστοιχα).

Πιθανολογούμε ότι οι γονείς του δείγματος οι οποίοι συμμετέχουν στα εκπαιδευτικά προγράμματα των Σχολών Γονέων, στάση που δεν θεωρείται ιδιαίτερα συνηθισμένη για τα ελληνικά δεδομένα, αναζητούν ήδη τρόπους λειτουργικότερης διαχείρισης των οικογενειακών ζητημάτων και, παρόλο που απουσιάζουν διεθνείς έρευνες σε σχέση με τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων σε ανάλογα προγράμματα, το ανώτερο μορφωτικό επίπεδο ίσως προαναγγέλλει μεγαλύτερη τάση για προσαρμοστικότητα σε ανάλογες καταστάσεις.

Πίν. 2.5. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στους παράγοντες του Ερωτηματολογίου FACES ως προς το επάγγελμα γονέα.

	Οικογενειακή Συνοχή			**Προσαρμοστικότητα**		
Επάγγελμα γονέα	Μ.Ο.	Ν	Τ.Α.	Μ.Ο.	Ν	Τ.Α.
Υψηλής μόρφωσης - εξειδίκευσης	22,60	17	4,62	**42,00**	17	4,57
Ειδικευμένοι υπάλληλοι	20,45	10	4.51	36,50	10	5,53
Υπάλληλοι γραφείου	21,54	21	4,44	**40,15**	21	11,59
Έμποροι, βιοτέχνες, ελεύθεροι επαγγελματίες	22,40	16	3,38	35,83	16	6,15
Εκπαιδευτικοί	**24,60**	9	2,38	**41,40**	9	2,70
Ανειδίκευτοι εργάτες	22,40	2	3,88	40,77	2	7,50
Νοικοκυρές	**24,40**	12	4.50	34,40	12	6,42
ΣΥΝΟΛΟ	22,40	87	3.90	39,87	87	4,80

Πίν. 2.6. F-τιμές και στατιστική σημαντικότητα ως προς τη μεταβλητή του επαγγέλματος γονέα

	SS	**df**	**MS**	**F**	**Σημαντικότητα**
Οικογενειακή συνοχή x επάγγελμα γονέα	117,075	6	19,53	2,16	**,034**
Προσαρμοστικότητα x επάγγελμα γονέα	51,44	6	8,57	2,24	**,046**

Ως προς την οικογενειακή συνοχή, την οικογενειακή προσαρμοστικότητα και το επάγγελμα των γονέων:

Η εξέταση της σχέσης μεταξύ του *επαγγέλματος του γονέα* και των παραγόντων του FACES κατέδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές στις ακόλουθες κατηγορίες επαγγελμάτων: *Υψηλότερο μέσο όρο στον παράγοντα της οικογενειακής συνοχής* εμφανίζουν οι *γονείς που είναι εκπαιδευτικοί* (Μ.Ο.=24,60) καθώς επίσης και οι *νοικοκυρές* (Μ.Ο.=24,40). Πιθανολογούμε ότι το εύρημα για

Πίν. 2.7. Μέσοι όροι και τυπική απόκλιση των παραγόντων του FACES ως προς την ηλικία

Ηλικία		**Προσαρμογή**	**Οικογενειακή συνοχή**
20-29 ετών	Μέσος Όρος	46,50	23,33
	N	12	12
	Τυπική Απόκλιση	4,60	1,41
30-39 ετών	Μέσος Όρος	41,44	**20,52**
	N	24	24
	Τυπική Απόκλιση	3,53	3,05
40-49 ετών	Μέσος Όρος	46,25	23,00
	N	30	30
	Τυπική Απόκλιση	2,73	2,82
50+ ετών	Μέσος Όρος	42,00	23,05
	N	24	24
	Τυπική Απόκλιση	7,36	1,04
ΣΥΝΟΛΟ	Μέσος Όρος	43,76	22,39
	N	90	90
	Τυπική Απόκλιση	5,54	2,52

Πίν. 2.8. F-τιμές και στατιστική σημαντικότητα των παραγόντων του Faces ως προς την ηλικία.

		Sum of Squares	**df**	**Mean Square**	**F**	**Sig.**
Προσαρμοστικότητα x Ηλικία	Between Groups (Combined)	224,250	7	32,036	1,056	,423
	Within Groups	667,117	22	30,323		
	Total	891,367	29			
Οικογενειακή συνοχή x Ηλικία	Between Groups (Combined)	72,767	7	10,395	2,041	**,045**
	Within Groups	112,033	22	5,092		
	Total	184,800	29			

τους εκπαιδευτικούς είναι αναμενόμενο, γιατί λειτουργούν κατά κύριο λόγο με παρόμοιο τρόπο και στην εργασία τους, προβάλλοντας ζητήματα συνοχής της ομάδας ως αναγκαία για τη λειτουργία της τάξης τους. Οι νοικοκυρές πιθανολογούμε ότι ασχολούνται αποκλειστικά με θέματα που αφορούν τις οικογένειές τους, αφού απέχουν από εργασιακές ασχολίες και το ενδιαφέρον τους μετατίθεται σε ανάλογα ζητήματα.

Επίσης, στον παράγοντα της οικογενειακής προσαρμοστικότητας υψηλότε-

ρο μέσο όρο εμφανίζουν οι γονείς *με υψηλή μόρφωση, εξειδίκευση καθώς και οι εκπαιδευτικοί (Μ.Ο.=42,00 και Μ.Ο.=41,40).*

Ως προς την οικογενειακή συνοχή, την οικογενειακή προσαρμοστικότητα και την ηλικία των γονέων:

Ως προς τη μεταβλητή της ηλικίας, *τα άτομα ηλικίας 30-39* ετών *εμφανίζουν χαμηλότερο βαθμό στον παράγοντα της οικογενειακής συνοχής* (Μ.Ο.=20,52) σε σχέση με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες.

Επισημαίνεται απουσία ερευνών που συσχετίζουν την ηλικία με τον παράγοντα της οικογενειακής συνοχής και έτσι δεν διαθέτουμε συγκρίσιμα μεγέθη. Πιθανολογούμε ότι στην ηλικία αυτή, που θεωρείται εξαιρετικά προσοδοφόρα για την επαγγελματική άνοδο, το κέντρο του ενδιαφέροντος μετατοπίζεται σε ανάλογα ζητήματα και ως εκ τούτου απουσιάζει το αυξημένο ενδιαφέρον για οικογενειακά ζητήματα.

Βιβλιογραφία

Babor, T.F. – Brown, J. – Del Boca, K.(1990).Validity of self reports in applied research on addictive behaviors: Fact or fiction; *Behavior Assessment*, 12, 5-31.

Cashwell, C.S. – Vacc, N.A. (1996). Family functioning and risk behaviors: Influences on adolescent delinquency. *School Counselor*, 44, 105-114.

Clark, R. – Shields, G. (1997). Family communication and delinquency. *Adolescence*, 32, 81-92.

Hasui, Ch.(2004). *Factor structure of the FACES III in Japanese university students*. Department of Psychiatry, Kumamoto University School of Medicine.

Jacob, Th. (1987). Role of time frame in the assessment of family functioning. *Journal of Marital and Family Therapy*, pp. 1-6.

Maynard, P.E. – Olson, D.H. (1987). Circumplex model of family systems: A treatment tool in family counseling. *Journal of Counseling and Development*, 65, 502-504.

Olson, D.H. (1985). *FACES III* (Family Adaptation and Cohesion Scales). St. Paul, M.N.: University of Minnesota.

Olson, D.H. – Partner, J.– Lavee, Y. (1985). *FACES III*. St. Paul: Department of Family Science, University of Minnesota.

Weigel, D.J. – Weigel, R.R. – Berger, P.S. – Cook, A.S. – Delcampo, R. (1995). Family and work issues across the family life cycle: imlications for strengthing educational programs. *Family Science Review,* 8 (3, 4), 143-160.